

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.05.2022 ✓Accepted/Kabul:28.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1122728

Research Article/Araştırma Makalesi

Demircioğlu, Z. (2022). "Nitel Sosyal Ağ Analizi: Türk Sosyolojisinin Doğuşuna İlişkisel Bakmak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö287-Ö304.

NİTEL SOSYAL AĞ ANALİZİ: TÜRK SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞUNA İLİŞKİSEL BAKMAK*

Zübeyde DEMİRCİOĞLU**

Öz

Ağ analizi pek çok sosyal bilim disiplinde kullanılmaya başlanan görece yeni bir yaklaşımdır. Araştırmacılar; bireyler, küçük gruplar veya kurum ve kuruluşlarda yer alan aktörler arasındaki karmaşık ilişkileri araştırmak üzere temel bir teknik olarak sosyal ağ analizini kullanırlar. Sosyal ağ analizi çalışmalarında genellikle ağların grup büyüklüğü, bağlantı sayısı ve durumu gibi niceliksel yönlerle ilişkin araştırmalar yaygındır. Ancak bazı analizlerde nicel yöntemlerin kullanılması uygun ya da yeterli olmayabilir. Böylesi durumlarda makro yerine mikro bakış açısını öneren nitel sosyal ağ analizi kullanılır. Bu çalışmada da benzer şekilde mikro bakış açısını öneren nitel sosyal ağ analizi kullanılarak Türk sosyolojisinin doğuşuna katkı sunan isimler bir ağın aktörleri olarak ele alınarak ilişkisel biçimde analiz edilmiştir. Metinde öncelikle sosyal ağ analizi yaklaşımının özellikleri ve önemi kısaca özetlendikten sonra örnek çalışmaya yer verilecektir. Çalışmanın temel bulguları, Türk sosyolojisinin birbirinden farklı ideolojik yatkınlıklara ve düşünsel arka plana sahip düşünce çevrelerinin çabaları ve mücadeleleriyle geliştiği, ilişki ağlarının ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık olduğudur. Sözü edilen ilişkilerin izi sürüldüğünde Ziya Gökalp'in merkezde olduğu bir ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'de sosyolojik düşüncenin kişisel çabalardan ziyade kolektif etkiler ve güçlü örgütlenmeler yoluyla geliştiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal ağ, Nitel sosyal ağ analizi, İlişkisel, Türk sosyolojisi, Etkileşim ritüeli zincirleri.

QUALITATIVE SOCIAL NETWORK ANALYSIS: EXAMINING THE EMERGENCE OF TURKISH SOCIOLOGY RELATIONALLY

Abstract

Network analysis is a relatively new approach that has been used in many social science disciplines. Researchers use social network analysis as a basic technique to investigate complex relationships between individuals, small groups, or actors in institutions and organizations. In social network analysis studies, quantitative researches on aspects such as group size, number and status of networks are common. However in some cases, the quantitative methods may not be appropriate or sufficient. In such cases, qualitative social network analysis, which suggests a micro perspective rather than a macro, is preferred. Accordingly, this study aims to analyze the emergence of Turkish sociology by considering the names that contributed as actors of network by using qualitative social network analysis. The study first briefly summarizes the characteristics and importance of social network analysis approach, and then presents an example of qualitative social network study. The main findings of the study are that Turkish sociology has developed with the efforts and struggles of intellectual circles with different ideological predispositions and intellectual backgrounds, and the network of relations is more complex than it seems at first glance. Also, when the relations are traced, a network of relations emerges in which Ziya Gökalp is at the center. In addition, it has been determined that the development of the sociological thought was dependent more on collective effects and strong organization than individual efforts.

Keywords: Social network, Qualitative social network analysis, Relationality, Turkish sociology, Interaction ritual chains.

*Bu çalışmada Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında tamamlanan "Türkiye'de Siyaset ve Düşünce Çevreleri İlişkisi Bağlamında Sosyolojik Düşüncenin Oluşumu ve Ziya Gökalp" başlıklı doktora tezinin verilerinden faydalanılmıştır.

**Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: zubeyde.demircioglu@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-8749-006X>)

GİRİŞ: SOSYAL GERÇEKLIĞE İLİŞKİSEL BAKMAK

Yakından bakıldığında ağların doğanın ve kültürün temel yapılanma biçimlerinden biri olduğu görülebilir. Örneğin beyin sinir ağlarından oluşurken, organizma birbiriyle bağlantılı farklı sistemlerden müteşekkildir. Ayrıca kuruluşlar, ekonomiler ve ekolojiler çeşitli ilişki biçimlerinin geliştiği karmaşık ağsal yapılardır (Borgatti vd., 2013: 1). Dolayısıyla hem doğa hem de kültür açısından ilişkisellik oldukça önem arz eder.

Geleneksel sosyal bilim yaklaşımlarında birey ya da toplum tek başına ele alınarak ilişki düzlem genellikle göz ardı edilmektedir. Bu anlamda ilişki bakış açısı bireyleri sosyal bağlarından kopartmadan sosyal yapıyı analiz etmeyi hedefler. Zira ilişkilerin oluşturduğu sosyal yapı, aktörün yapıdaki konumunu ve aktörün eylemlerini etkiler (Gençer, 2017: 20). Farklı sosyal bilim disiplinlerinde bu ikiliği aşmak üzere çeşitli ilişki yaklaşımları geliştirilmiştir. İlişki sosyoloji olarak tanımlanabilecek alt alan bunlardan birisidir.¹

İlişki sosyolojinin hedefi en temelde toplumsal hayatı, toplumsal ilişkiler bağlamında ele alıp incelemektir. Bu anlamda araştırma nesnesi toplumsal ilişkilerdir ve ilişkilere bakmak üzere geliştirilen bir yaklaşıma sahiptir. Sosyolojideki kadim meselelerden biri olan birey/toplum, mikro/makro ya da yapı/fail ikiliğini aşmaya odaklanan bu bakış açısı Emirbayer'in (1997) "İlişki Bir Sosyoloji İçin Manifesto" başlıklı çalışmasının ardından 1990'larda ivme kazanmaya başlamıştır. Emirbayer (2012) ilişki yaklaşımının dışındaki tüm yaklaşımları "tözcü" olarak nitelendirir. Bu bağlamda hem yapıya odaklanan bütüncül (holist), hem bireyci yaklaşımların tamamı tözcüdür. Tözcülük, toplum ya da bireyin tarih dışı, sabit, değişmez bir öze sahip olduğu varsayımdır. Buna karşılık ilişki yaklaşım bireylerle topluluk, kurum, sistem gibi daha makro oluşumları ilişki bir düzeye ait kavramsallaştırmalar olarak ele alarak yukarıda sözü edilen ikilikleri aşmaya çalışır. Zira toplumsal oluşumlar temelde insanlar arasındaki etkileşim ve iletişimden müteşekkildir (Powell ve Depelteau, 2015).

Ancak ilişki sosyologların çalışmalarında ve zihinlerinde yekpare bir ilişki olgusunun varlığından söz edilemez. Literatürde genel olarak iki tanım arasında bir ayırmadan söz etmek mümkündür. İlişkiler bir yandan toplumsal aktörler arasındaki somut bağlar olarak tanımlanırken; diğer yandan toplumsal kaynakların dağılımıyla oluşan toplumsal uzamdaki (alan) yakınlıklar olarak da tanımlanabilir (Powell, 2015: 285; Crossley, 2015: 193). Bu tanımların ilki sembolik etkileşimcilik ve sosyal ağ analizinde kullanılan biçimken, ikincisi Bourdieu'nun çalışmalarındaki alan analizine özgüdür. Emirbayer (2012: 43) bu ikiliği küme analizi ve yapısal denklik çalışması olarak ele almaktadır. İlk yaklaşım sosyal süreçleri bağlanma olgusuyla açıklayarak aktörlerin bağlarına; ikinci yaklaşım ağda yapısal olarak denk aktörlerin sahip olduğu konum ve rollere odaklanır.

Ancak her iki anlayış da atomize edilmiş ve tamamen belirlenmiş birey yerine, bireyin içinde bulunduğu ilişki bağlamı ele almaya odaklanır. Esasen sosyal teoride bireyi toplumun temel birimi olarak ele almak yerine etkileşimlere ve toplumsal ilişkilere odaklanan teorilerin geçmişi daha eskiye dayanır. Marx, Elias, Mead ve Simmel klasik sosyal teoriden en bilinen örneklerdir (Crossley, 2011). Ancak bu düşünce tarzı geleneksel sosyolojik kavramsal dünyaya yeterince aktarılmamıştır (Kasper, 2015: 114). Bununla birlikte çağdaş teorilerle birlikte ilişkisellik, karmaşık sosyo-kültürel oluşumlar olarak toplumsal ağları hem teorik olarak modellemeyi hem de ampirik açıdan analiz etmeyi amaçlamış (Tsekeris, 2015: 144); 21. yüzyılda küresel olgu ve süreç çeşitliliği hakkında analitik açıdan çok yönlü ve nüfuz edici okumalar gerçekleştiren bir dizi düşünce aracını beraberinde getirmiştir (Thorpe, 2015: 168). Ağ analizi bu araçların en öne çıkanlarından biridir. Sosyal yapı analizlerinde en yaygın olarak kullanılan ve en gelişmiş ilişki yaklaşım sosyal ağ analizidir. Ağlar; sosyal sisteme, aktör veya düğüm denilen ağ sistemini oluşturan bileşenler arasındaki ilişkilere odaklanarak bakmanın bir yoludur (Borgatti vd., 2013: 2). Bu analiz biçiminde bireyci ve nitelik temelli bakış açılarından farklı bir bakış açısı benimsenir (Marin ve Wellman, 2011). Sosyal gerçekliği statik, özsel bir yapı yerine sürekli dönüşen, devingen bir süreç olarak ele almayı hedefler.

¹ Bu bölümde ilişki sosyoloji hakkında kısaca bilgi verilmesi planlanmış, alana has ontolojik ve epistemolojik soru ve sorunlara ayrıntılı yer verilmemiştir. Ağ yaklaşımının sosyal teorideki daha geniş akımlarla ilgisi, teorik varsayımlar ve kavramsal stratejiler için bkz. Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994). Network Analysis, Culture and the Problem of Agency, *American Journal of Sociology*, 99(6), s. 1411-1454.

1. Ağ Analizi Yaklaşımı

Ağ analizi yaklaşımının kökenleri ABD’li sosyal psikolog Moreno’nun (1934) çalışmasına kadar uzanmaktadır. Çalışma, okuldan kaçan kız öğrencilerin davranışlarının; yaş, cinsiyet, ırk, psikolojik durum gibi bireysel özelliklerle açıklanamadığı durumda öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerine bakılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Sosyal ilişkiler haritasıyla ortaya konduğu biçimde genel yapının dışında kalmış bir grup kız öğrenci kaçma kültürü geliştirmişlerdir. Bu örüntü ancak ilişkisel bakabilmenin bir sonucu olarak ortaya konabilmiştir (akt. Gençler, 2017: 20).

Ağ teorisinin genel önermelerinden birisi aktörün ağdaki konumunun, karşılaşılabilecek fırsat ve kısıtlamaları belirlediğidir, dolayısıyla aktörün konumunun belirlenmesi davranış, tutum, inanç ve performans gibi bireysel faktörlerin daha isabetli bir şekilde belirlenmesine yardımcı olur. Ayrıca grup içi dinamiklerin değerlendirilmesi için de ağ analizi kullanılabilir. Örneğin, yetenekli grup üyelerinden oluşan bir spor takımının başarısızlığı iyi bir işbirliği içinde olmamalarından kaynaklanabilir (Borgatti vd., 2013: 1).

Sosyal ağ analizinin en basit tanımı, aktörler arasındaki ilişki kalıplarının ve bu ilişkiler aracılığıyla aktörler arasındaki kaynak alış verişinin analizidir (Scott, 1991; Wasserman ve Faust, 1994). Sosyal ağ analizi, en temelde toplumsal hayatın öncelikle ilişkiler ve ilişkilerden oluşan örüntüler tarafından yaratıldığı önermesine dayanır. Sosyal ağlar, bir ya da daha fazla ilişki türüyle birbirine bağlı bir dizi düğümden (ağ üyesi) oluşur (Wasserman ve Faust, 1994). Düğüm ya da ağ üyesi olarak adlandırılan bu birimler ilişkilerle birbirine bağlanır ve bu sayede örüntüleri oluşturur. Düğümler pek çok şey olabilir ancak sosyal ağdan söz edildiğinde düğümlerin cansız nesnelere ziyade aktif aktörler olması beklenir. Düğümler çoğu zaman bireyler olmakla birlikte ekipler, firmalar, şehirler, ülkeler veya topluluklar olabilir (Borgatti vd., 2013: 2). En yaygın birim türleri kişi ve kuruluşlardır (Marin ve Wellman, 2011).

Bir ağ analizine hangi düğümlerin dahil edileceğini belirlemek yaklaşımın önemli zorluklarından biridir. Lauman vd. (1983) bu sınırlandırma problemini çözmek üzere üç yaklaşım önermiştir. Pozisyona dayalı yaklaşım, bir organizasyonun üyesi olan ya da resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyonlara sahip olan aktörleri ağ üyesi olarak kabul eder. İkinci yaklaşım ağ tanımladığı düşünülen önemli olaylara katılan aktörleri üye olarak ele alır. İlişki tabanlı üçüncü yaklaşım, ilgili popülasyon içinde olduğu kabul edilen küçük bir düğüm kümesiyle başlar ve daha sonra bu çekirdek düğümlerle belirli ilişki türlerini paylaşan diğerlerini içerecek şekilde genişler. Not edilmesi gereken bir husus bu üç yaklaşımın genellikle bir arada kullanıldığı ve birbirini dışlamadığıdır.

Ağ üyeleri belirlendikten sonra ilişkilerin tanımlanması aşamasına geçilir. Bu noktada önemli hususlardan biri ilişkilerin “belirli bir sosyal ilişki” biçimine karşılık gelmesidir. Yani sosyal ağ içindeki ilişkiler türdeş olmalıdır. Bu ilişki biçimleri, işbirliği, ticari bağ, evlilik ilişkisi, tanıdıklık ilişkisi, kaynak akışı, bilgi akışı veya birimler arasındaki diğer olası bağlantıları içerebilir (Wasserman ve Faust, 1994). Borgatti vd. (2009) benzerlik, sosyal ilişki, etkileşim ve akış olmak üzere dört ilişki kategorisi tanımlamaktadır. Benzerlikler düğümler arasındaki benzer özellikler, tutumlar, konumlar ve grup üyelikleri gibi nitelik türlerini kapsayabilir. Grup üyelikleri sıklıkla kullanılan benzerlik biçimidir. Aktörler arası ilişkiler hiç şüphesiz pek çok farklı türde ortaya çıkabilir. Kişiler arası ilişkilerde en çok incelenen bağlar; arkadaşlıklar, tavsiye veya diğer destek mekanizmaları içeren ilişkiler, iletişim kurma biçimleri ve en temel olanı tanıdıklıktır (Borgatti vd., 2013: 4).

Gençer (2017: 26) ilişki verilerinin türlerini, incelenen sosyal ilişkinin niteliği bağlamında sınıflara ayırmıştır. İlk sınıf, ilişkinin yönlü olup olmaması bağlamında simetrik/asimetrik ilişkidir. Örneğin evlilik simetrik bir ilişkiyken, borç alma ilişkisi tek yönlüdür. İkincisi, ilişkinin derecelendirilmesi bağlamında ağırlıklı/ağırlıksız ilişkidir. Örneğin yine evlilik ağırlıksız (ikili) bir ilişkiyken (evlilik sözleşmesi ya vardır ya yoktur), arkadaşlık ilişkisi ölçülebilir ağırlıklı bir ilişki olarak tanımlanabilir. “Arkadaşınızı ne kadar seviyorsunuz?” ya da “arkadaşınızla ne sıklıkla görüşüyorsunuz?” sorularının cevapları ağırlıklandırma için kullanılabilir.

Analizi belirleyen etmenlerden birisi de seçilecek ağ analizi tipidir. Ego ağları ve tüm ağlar olmak üzere 2 tip ağ analizinden söz edilebilir. Ego ağları, seçilen bir ya da birkaç aktör ve bu aktörlerin ilişkilerine odaklanır. Dolayısıyla belli aktörlerin önem arz ettiği durumlarda tercih edilebilir. Sınırları belirlenmiş ağlarda ise bütün aktörler ve alt gruplar ele alınır (Ağcasulu, 2018: 1917).

Ağ analizi verileri gözlem, anket ve mülakat yoluyla; arşivlerden ve tarihsel materyallerden veya elektronik iletişim verilerinden toplanabilir (Marin ve Wellman, 2011). Ağ analizi çalışmalarının büyük çoğunluğu anketler aracılığıyla toplanan birincil veri kaynaklarına dayanmaktadır (Borgatti vd., 2013). Ancak çalışmalarda kayıtlar, arşiv taramaları, elektronik kaynaklar gibi ikincil kaynaklardan da faydalanılır. Özellikle son dönemlerde veri biliminde yaşanan gelişmelerle elektronik posta kayıtları, sosyal medya hesapları ve bilimsel veri tabanları gibi dijital kaynaklardan çok büyük veri kitlelerine ulaşabilmek mümkündür. Tüm bu veri kaynaklarından hareketle ağ analizlerinde hem nicel hem de nitel yöntemlerden faydalanılabilir.

2.Ağ Analizinde Nicel ve Nitel Yaklaşımlar

Sosyal ağ analizinin çok farklı alanlarda kabul görmesinin ve başarısının nedenlerinden biri matematiğin sosyal teoriye uygulanabilmesini sağlamasıdır. Bu nedenle ilk dönem sosyal ağ araştırmacıları genellikle bilgi ve kaynak paylaşımlarının ve arkadaşlık gibi ilişki biçimlerinin insanlar, kuruluşlar ve diğer topluluklar arasında nasıl yayıldığını araştırmak için nicel yöntemler kullanmışlardır (Scott, 1991; Moss, XX).

Bilindiği gibi nicel yöntem, sosyal dünya hakkındaki gözlemlerin sayısal biçimde kaydedilerek sonuç elde etmek üzere bu sayısal verilerin analiz edilmesidir. Nicel yöntem kullanılan ağ analizi çalışmaları ölçümler, matrisler ve grafikler içerir (Crossley, 2010: 1-2). Gelişmiş matematiksel teknikler ve simülasyon modelleri ağ analizi çalışmalarını kolaylaştırırsa da bu modeller kimi durumlarda ampirik gerçekliğin basitleştirilmesi olarak kabul edilebilecek varsayımları içermektedir (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Dolayısıyla nicel ağ analizinin kimi sınırlayıcı yönlerinden söz edilebilir. Nicel sosyal ağ analizi bireyler, kuruluşlar ve düğümler arasındaki ilişkilerin neden kurulduğunu, bu ilişkilerin zaman içinde nasıl geliştiğini ve bu ilişkilerin oluşmasını veya sürdürülmesini sağlayan etkileri, ilişkilerin etki ve sonuçlarını ortaya koyma noktasında yetersizdir (Moss, XX). Bu nedenle ağların karmaşık ve dinamik doğasını ele almak için nitel analizden yararlanmak yerindedir (Crossley, 2010: 31). Niteliksel ağ analizi, sosyal ağ analizi ile aynı temel yaklaşımlara dayanır. Her ne kadar ağ araştırmalarının başlangıcından itibaren nitel verilerden, veri toplamaya yönelik daha az yapılandırılmış yaklaşımlardan ve sosyal ağları tanımlama ve analiz etmede yorumlayıcı yöntemlerden yararlanılmış olsa da (Hollstein, 2011: 404) özellikle son yıllarda yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemi haline gelmiştir (Ahrens, 2018). Bilindiği gibi niteliksel yöntemde sayısal olmayan ve çoğunlukla söylemsel veri biçimleri toplanarak/kaydedilerek analiz edilir (Crossley, 2010: 1-2). Veri toplama ve analizine yönelik nitel yaklaşımlar, sosyal ağların incelenmesini önemli ölçüde zenginleştirebilecek güçte araçlardır. Sosyal ağlar üzerine araştırmalarda, gözlem, görüşme ve belge/arşiv malzemesine dayalı çeşitli nitel veri toplama yöntemleri kullanılabilir (Hollstein, 2011: 404).

Sosyal ağ analizlerinde nitel yöntemlerin kullanılması kültür, karşılıklık ve sosyal düzenleme gibi niceliksel olarak ifade edilmesi zor olan kavramları keşfetmenin uygun bir yoludur (Carpentier ve Ducharme, 2005). Ayrıca ağın büyüklüğü ölçüsünde ağdaki her bağın ayrıntılarını derinlemesine bilmek mümkün değildir ancak, geçmiş hakkında nitel veriye sahip olunması durumunda bağların anlamı daha açık şekilde anlaşılabilir (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Zengin veri elde edebilmenin ötesinde, niteliksel bir yaklaşım seçmenin başka gerekçeleri de olabilir. Özellikle bazı bağlamlarda nicel veri toplamak mümkün olmayabilir (Schepis, 2011).

Son tahlilde sosyal ağların kapsamlı bir şekilde kavranması, niteliksel ve niceliksel yaklaşımların birleşimini gerektirir. Son yıllarda nicel yaklaşımları genişleten, derinleştiren nitel yaklaşımların benimsenmesi gündemdedir. Araştırmacıların en çok tercih ettiği yöntem önce nicel bir geleneksel sosyal ağ analizi yaparak ağı tanımlamak ve akabinde sonuçları derinlemesine anlamak üzere nitel sosyal ağ analizi gerçekleştirmektir (Crossley, 2010). Ancak niteliksel verinin yalnızca bir ekleme olmayıp, sosyal ağ analizi için merkezi öneme sahip konular üzerinde daha derin ve incelikli bir kavrayış sağlayabileceği unutulmamalıdır. Nicel ağ analizi, daha büyük yapıları daha iyi anlamak üzere ilişkilerin ayrıntılarını parantez içine alırken; niteliksel analiz ayrıntılara ilişkin anlayışı derinleştirmek üzere büyük kalıplarla ilgili soruları paranteze alır (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Ancak ağların köklerinin sosyal etkileşime dayandığı ve sosyal etkileşimin her zaman ölçülebilir, matematiksel modellerle açıklanmasının mümkün olmayabileceği unutulmamalıdır (Crossley, 2009: 31).

2.1.Randall Collins'in Etkileşim Ritüelleri Teorisi

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi sosyal ağların kavranması için hem nicel hem nitel yöntemler kullanılabilir. Metnin devamında ise nitel bir sosyal ağ analizi örneği sunulacaktır. Analiz için, Collins'in (2016) etkileşim ritüelleri teorisinden de faydalanılmıştır. Bu nedenle metnin bu bölümünde ilgili teoriden söz etmek yerinde olacaktır. Entelektüellerin etkileşim ritüellerine geçmeden önce Collins'in genel sosyal teorisinden söz etmek gerekir. Collins, sosyal bilimlere kuşatan yapı/fail ve makro/mikro ikiliğini aşma çabasında ilişkisel sosyal bilim yönelimli isimlerden biridir. Mikro sosyoloji, insanların geçici deneyimlerin somut akışı içinde yaptıkları, söyledikleri ve düşündükleri şeylerin ayrıntılı bir analiziyken; makro sosyoloji çoğu kez bağımsız varlıklar olarak alınan devlet, organizasyon, sınıf, ekonomi, kültür ve toplum gibi büyük ölçekli ve uzun dönemli süreçlerin analizidir.

1970'lerden itibaren makro-mikro bağlantıları üzerine çalışan Collins, ağ teorisinin bu bağlantıyı kurmanın iyi yollarından biri olduğunu ileri sürmektedir. Zira ağ analizi makro düzeyin genel bağlamı ihmal edilmeden, mikro etkileşimlere ve iletişimlere odaklanma amacı taşıyabilir. Buradan hareketle mikro bağlantılarla ekonomi ve siyaset gibi makro yapılar arasında bir bağlantı kurulması mümkündür. Collins makro-mikro bağdaştırma meselesini etkileşim ritüeli zincirleri kavramsallaştırması yoluyla açıklar. Collins'te toplumsal yapı, zaman içinde bireyler tarafından tekrarlanan etkileşim ritüeli zincirleri olarak tanımlanabilir. Böylelikle makro yapı mikro etkileşimlerin sürekli tekrarlanmasıyla ortaya çıkar. Collins bu etkiye makro yapıların mikro dönüştürümü adını verir (Gültekin, 2018). Bu nedenle mikro süreçlere odaklanmak ve buradan makro analizlere doğru yol almak yerinde bir kavrayış sağlayacaktır.

Collins'in etkileşim ritüeli zincirleri kavramsallaştırmasında özellikle üzerinde durduğu toplumsal gruplardan biri entelektüellerdir. Zira Collins, entelektüel dünyaya özgü etkileşim ritüelleri bulunduğunu ileri sürer. Bu anlamda entelektüel hayat, çatışma ve anlaşmazlıklarla doludur. Fikirlerin ortaya atıldığı alan çoğunlukla karşıt görüşler arasında tartışmalara sahne olmuştur. Fikirlerin ve kavramların iç gücü, başarılarını ya da meşruiyetlerini garantilemeye yeterli değildir. Aksine, fikirlerin yorumlandığı ve anlaşıldığı süreçler birbirleriyle uzlaşmaz biçimde ilişkilendirilmiş grup çeşitliliği içindeki stratejik meşruiyet mücadelelerinin parçasını oluşturur (Thorpe, 2015: 189-190). Collins'in yaklaşımının temel argümanları fikirlerin başka fikirlerle irtibatlı halde doğduğu ve fikirlerin entelektüel grup ve ağlar boyunca doğup geliştiğidir. Entelektüel bir gruptan kasıt yeterli sıklıkta bir araya gelen, fikir, sembol ve kimliklerin yanı sıra duygusal enerjilerin yoğun bir alışverişinin gerçekleştiği topluluktur (Collins, 2016: 42). Örneğin felsefe tarihi büyük oranda somut grupların tarihidir. Gruplar, soyutlamalardan ziyade arkadaş grupları, tartışma ortaklıkları, öğrenci-öğretmen zincirleri ve birbiriyle ilişkili çevreler gibi somut etkileşim ve iletişimlerin bir sonucudur. Entelektüel gruplar, diğer sosyal üyelere benzer şekilde işler ancak entelektüeller sıradan gruplara kıyasla grup kimliklerinin daha fazla farkındadırlar. Entelektüel etkileşim ritüelinin ayırt edici tarafı ise "doğru"nun ortaya çıkarılması adına bir araya gelme durumlarıdır. Bu bir araya gelme durumu dersler, tartışmalar, konferanslar gibi toplantılarda gerçekleşir (Collins, 2016: 45-46). Karşıt görüşler de en az destekçiler kadar ağın bir parçasıdır. Zira entelektüel alanın önemli karakteristiklerinden biri yapısal rekabettir. Rekabetin kişisel olması şart değildir, bazen rakip pozisyondaki isimler birbirlerine doğrudan saldırmaz hatta dikkate almayabilirler.

Collins (2016: 91) analizinde kişisel ilişki zincirlerini ele almaktadır. Bu ilişki biçimlerinin en öne çıkanları çağdaş isimler arasındaki kişisel temaslar, tanışıklık bağları ve öğretmen-öğrenci ilişkileridir.² Bununla birlikte ilişki biçimleri sadece dayanışma, ittifak ve işbirliği şeklinde örgütlenmez, entelektüel hayat her şeyden önce çatışma ve anlaşmazlıktır. Dayanışma veya rekabet fırsatları, entelektüel ağ içinde merkez veya çevrede yer almak ağdaki konumu etkileyen önemli faktörlerdir.

3.Örnek Çalışma: Türk Sosyolojisinin Doğduğu Düşünce Ağı

Daha önce de ifade edildiği gibi bu örnek çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Ağ analizinde nitel yöntemlerin kullanılması durumunda gözlem notları, görüşme analizleri ve arşiv malzemesine dayalı tarihsel veriler kullanılabilir. Bu örnek çalışma da tarihsel verilerden yararlanarak yapılan bir nitel sosyal ağ

² Kişisel bağların önemini dikkate alan pek çok çalışma yapılmıştır. En dikkat çekici örneklerinden biri Zuckerman'ın (1967) Nobel ödüllü bilim insanlarının daha önce ödül almış isimlerin laboratuvarlarında eğitim gördüğünü saptamış olduğu araştırmadır.

analizi denemesidir. Zira Emirbayer ve Goodwin'in (1994: 1446-7) ifade ettiği biçimde ağ analizi, tarihsel aktörler arasındaki ilişkileri araştırmak için faydalı bir araç seti sağlar.

Çalışma, Türkiye'de sosyolojik düşüncenin doğuşuna katkı sunan düşünürlerin (aktörlerin) oluşturdukları sosyal ağı tarihsel verilerden yola çıkarak ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Literatürde tarihsel verilerden yararlanan pek çok örnek çalışmaya rastlamak mümkündür (Rosenthal vd., 1985; Crossley, 2009; Padget ve Ansell, 1993; Edwards ve Crossley, 2009). Ancak bu çalışmaların bir kısmında nicel yöntemler kullanıldığını eklemek gerekir. Özetle tarihsel verilerin kullanımı her zaman nitel analiz yapılabileceği anlamına gelmez.

3.1.Tarihsel B bağlam

Ağ analizinde bağlam son derece önemlidir. İlişki biçimleri diğer ilişkiler bağlamında analiz edilir. Bu çalışmada da kişisel ilişki biçimleri dönemin sosyal, ekonomik ve politik ilişki biçimleri içerisinde değerlendirilmiştir. Böylelikle makro ve mikro boyut birlikte ele alınmıştır. Bu bölümde Türk sosyolojisinin doğduğu tarihsel bağlamdan kısaca söz edilecektir.

Türk sosyoloji tarihine bir başlangıç noktası belirlemek gerektiğinde genellikle Ziya Gökalp'in daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülecek Darülfünun'da ilk sosyoloji dersleri vermeye başladığı 1914 tarihi işaretlenir. Ancak hiç şüphesiz Osmanlı düşüncesinin sosyolojiyle tanışması daha eskiye dayanır. Toplumla dair düşünme biçimlerinin dönüşmeye başladığı 1890'lar sosyolojik düşüncenin gelişimi açısından önem arz eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyolojik düşüncenin ortaya çıktığı bağlamın birkaç temel özelliğinden söz edilebilir. Öncelikle sosyoloji, dünyanın çeşitli yerlerindeki örneklerde olduğu gibi (Fransa, ABD) bir sorun çözme aracı olarak ortaya çıkmış, dağılmakta olan İmparatorluk için bir "kurtuluş reçetesi" olarak görülmüştür. Dolayısıyla o dönem yazıp çizen isimlerin büyük kısmı sosyoloji ile ilgilenir görünmektedir. Ancak bu ilgi büyük oranda araçsaldır. İkinci olarak bu dönem öne çıkan isimlerin sosyolojik görüşlerindeki farklılıklar akademik ve disipliner ilgiden ziyade, mensup olunan okul, kurumsal ve siyasal aidiyetler gibi sosyal faktörlerce belirlenmiştir. Son olarak Türk sosyolojisinin siyasetle sıkı bağlantısından söz etmek gerekir. İmparatorluğu kurtarmak gibi siyasi bir amaca hizmet üzere yola çıkan isimler sosyolojiyi politikalarına meşruiyet kazandıran bir araç olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla ağdaki isimler dönemin başlıca siyasi aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan etkisiyle belirlenen düşünsel alanda mücadele içinde sosyolojik düşüncenin gelişim seyrini belirlemişlerdir. Collins'in (2016: 448) ifadesiyle entelektüel hayatın hareketli dönemleri, değişimlerin eşliğinde, fikri tartışmaların yoğunlaştığı ve çeşitli rakip çevrelerin belli merkezlerde kesiştiği anlarda ortaya çıkmaktadır. Türk sosyolojisinin doğuşu da benzer bir izlek takip eder. İmparatorluğun çöküşünün eşliğinde, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından hareketlenen entelektüel hayatın geliştiği düzlemde rakip çevrelerin mücadelesiyle gelişmiştir.³

Çalışmanın tarihsel aralığı 1889-1915 olarak belirlenmiştir. 1889 daha sonra hem siyasi hem düşünsel alanda ana aktör olacak İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluş tarihi olması sebebiyle başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. 1915 ise sosyolojinin bir disiplin olarak kurumsallaşmasının ilk adımı olan Darülfünun'da sosyoloji kürsüsünün kurulduğu tarih olması açısından önem arz eder.

3.2.Verilerin Toplanması

Ağ verilerini toplamak için öncelikle incelenen ağ ve ilişki türlerine karar verilmelidir. Bu çalışma fikir çevrelerine yönelik bir ağ analizi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu anlamda literatürde yaygın olarak ele alınan bilimsel/akademik ağlardaki analizlere odaklanmak yerinde olacaktır. Bu çalışmaların bir kısmı kişiler arası e-posta gönderimi, veri paylaşımı gibi kişisel iletişim verilerini içerirken genellikle ortak yazarlık ve alıntı ağları gibi etkileşimlere dayanır (White, 2011: 271). Alıntı ağları en sık karşılaşılan araştırma türlerinden biridir. En saygın entelektüellerin makalelerinden en çok alıntı yapılanlar olduğu önermesi ilk çalışmalardan beri dile getirilmektedir (Price, 1975). Ancak çalışmanın ele aldığı 1889-1915 arası dönemde Türk düşünce ve yazı hayatında atıf sisteminin henüz kullanılmadığı görülmektedir. Yazılan metinlerde yabancı düşünürlerin isimleri zaman zaman zikredilmekle birlikte yerli yazarlardan –polemikler dışında – söz etmek nadir görülen durumlardan biridir. Dolayısıyla bu türden verilere ulaşmanın olanaksızlığı ortadadır. Dolayısıyla çalışmada dönemin süreli yayınlarının yanı sıra biyografi, otobiyografi, anı ve hatıra kitapları, mektuplar, kişisel yazışmalar gibi kaynaklara başvurulmuştur. Analizde kullanılan dönemin süreli yayınları ve ikincil kaynakların tamamı ek bölümünde bulunmaktadır.

³ Çalışmanın ayrıntılı tarihsel bağlamı ve içeriği için bkz. Demircioğlu, 2021.

Ağ analizlerinde ağ kimlerinin dahil edileceği sorusu önemli sorulardan biridir. Bu çalışma açısından durum daha karmaşıktır. Zira geç Osmanlı fikir hayatında referans alınan kaynakların dağınıklığı ve ayrışıklığı yanında siyasetten arınık verimli ve eleştirel bir tartışma alanının bulunmaması ve ele alınan dönemde ekonomiden, siyasete, ahlaktan felsefeye uzanan geniş ilgi alanına sahip her konuda yazan aydın figürü sosyolojik düşüncenin takibini zorlaştırmıştır. Bu zorluğu aşmak üzere ilk olarak Türk sosyoloji tarihi üzerine hazırlanan çalışmalar taranmış⁴ ; 1889-1915 tarihleri arasında dönemin öne çıkan isimleri belirlenmiştir, ancak bu isimler nihai listeyi oluşturmamaktadır. Nihai liste dönemin metinleri okundukça belirginleşmiş, dolayısıyla çalışmaya dahil edilecek isimlerin belirlenmesi noktasında isimlerin sahip oldukları sosyolog unvanından ziyade yazdıkları metinlerin içerikleri önem kazanmıştır. Bu anlamda referans alınan kaynaklarda yer alan kimi isimler çalışmada yer almazken, M. Nermi, İsmail Suphi gibi literatürde adından hiç söz edilmeyen ancak sosyoloji tarihi açısından önemli olduğu düşünülen isimler çalışmaya dahil edilmiştir. Bu aşamada yol gösterici olması bakımından en fazla kullanılan metinlerden biri Hilmi Ziya Ülken'in "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" başlıklı hacimli ve ayrıntılı çalışmasıdır.

Bu zorluğu aşmak üzere kullanılan diğer bir yöntem Lauman'ın (1983) sınırlandırma problemine getirdiği ilk çözüm yaklaşımıdır. Daha önce ifade edildiği gibi pozisyona dayalı yaklaşım, resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyondaki aktörleri belirlemektedir. Bu anlamda çalışmada dergi, gazete yazarlığı ve dernek üyelikleri dikkate alınmıştır. Bir ağın üyelerinin ortak bir sosyal kategoriye ait olduğu ve kolektif bir kimlik oluşturdukları durumlarda koordinasyon, dayanışma ve güven mekanizmasının daha güçlü olduğu ifade edilmektedir. White'in (2008) "KATNET"⁵ olarak ifade ettiği bu birliktelik, bir dizi aktörün hem yakın ağlar oluşturmasını hem de ortak bir kimliği paylaşmasını ifade eder. Ancak burada birbirinden yalıtılmış, birbirini dışlayan gruplar yerine, birden çok gruba üyeliğin ve gruplar arasındaki çapraz bağların önemini de kavramak gereklidir. Çalışmanın sonuçlarında da görülebileceği gibi çoklu grup üyelikleri sosyal yapının temelidir, bazı gruplar arasında köprü kurar. Grupların kesişim noktasında yer alan insanlar birden çok grupla etkileşim halindedir (Marin ve Wellman, 2011).

Grup halinde (üniversite, takım, işyeri vb.) ortak üyelik gibi etkinliklere (konferans, miting vb.) katılım da etkileşim için fırsatlar sağlar (Borgatti vd., 2013: 6). Bu anlamda dönemin en önemli politik aktörü İttihat ve Terakki Cemiyetinin düzenli toplantıları ve tutanakları bu türden bir bilgiye erişim için kaynaklardan birisi olmuştur. Benzer şekilde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurulunun toplantı tutanaklarından da faydalanılmıştır.⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi dönemin en önemli siyasi aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan sosyolojinin geliştiği siyasal bağlamı da etkilemiştir. Sosyolojinin siyasetle bağlantısı da düşünülünce bu etki daha net anlaşılacaktır. Dolayısıyla Cemiyetin tarihi de ayrıntılı şekilde incelenmiş, bu amaçla Tunaya'nın (2000) Cemiyetin tarihini arşiv belgelerine dayanarak ele alan "Türkiye'de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi" başlıklı hacimli çalışmasından istifade edilmiştir. Ayrıca okul mensubiyetlerini ele alabilmek için eğitim kurumlarına ilişkin yayınlardan da faydalanılmıştır.⁷

Çalışma açısından isimlerin belirlenmesi kadar taranacak dergilerin, gazetelerin ve yazıların belirlenmesi de önem arz etmiştir. Metinler seçilirken sosyolojik düşüncenin gelişimine katkı sağladığı düşünülen, sosyolojik teoriyle ilişki kuran ve sosyolojinin metodolojisine ilişkin yazılar seçilmiş, dönemin popüler tartışmaları olan gelişme, tekamül, Batılılaşma, Doğu/Batı karşılaştırması gibi metinler analiz dışı bırakılmıştır. Süreli yayınlarda yer alan metinler doğrudan Osmanlıca birincil kaynaklardan kimi zaman ise makalelerin Latin harflerine dönüştürülmüş metinlerini içeren çalışmalardan alınmıştır. Çalışma esnasında pek çok süreli yayın taranmış, bu taramalarda Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kataloğu, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Osmanlıca Makaleler ve Risaleler Kataloqları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar Kataloqlarından faydalanılmıştır. Metinlerin dijital kopyalarına bu kütüphanelerden ulaşılmıştır. Çalışma açısından ilişkiler ve etkileşimler önem arz ettiğinden yalnızca dönemin süreli yayınlarında yer alan fikri malzeme ele alınmamış, bunun yanında anı kitapları, kişisel yazışmalar, mektuplar, günlükler gibi biyografik metinler de çalışmaya dahil edilmiştir.

4 Tarama yapılan çalışmalar için bkz. Erişçi, 1941; Koçer, 1975; Sezer, 1989; Kongar, 1982; Özdemir, 2008; Kaçmazoğlu, 2001, 2011; Ergan, 2015; Eğribel ve Özcan, 2010; Sucu, 2016.

5 KATNET, KATegori ve NETwork kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.

6 Edebiyat Fakültesi Kurulunun toplantı tutanaklarının tam metni için bkz. Gencer ve Arslan, 2004; İttihat ve Terakki Cemiyetinin toplantıları hakkında bilgi için bkz. Kızılkaya, 2013.

7 Bkz. Çankaya, 1954.

Çalışmanın verileri geniş bir literatürü taraması ve okuması neticesinde derlenmiş, bu süreç 2017-2019 yılları arasındaki iki yıllık süreye yayılmıştır.

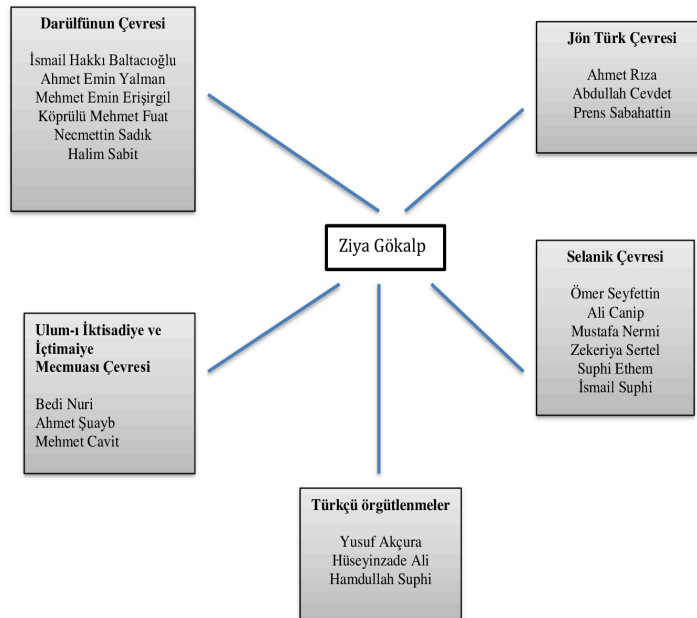
3.3.Analiz

Yukarıda ele alınan açıklamalar bağlamında, ağdaki ilişkileri tanımlamadan evvel çalışmada yer alan isimlerin biyografilerine yönelik bilgiler derlenmiş, aktörlerin doğum yerleri, eğitim aldıkları okullar, yayınladıkları ya da yazarlık yaptıkları süreli yayınlar, ideolojik yatkınlıkları listelenmiştir (bkz. Tablo 1). Burada not edilmesi gereken bir husus, çalışmanın isimleri “İslamcı, Batıcı, Türkçü” gibi fikri yatkınlıklarıyla değil somut konuları ve çevre bağlantıları bağlamında ele aldığı ve ilişki analizinin bu doğrultuda yapıldığıdır. Dolayısıyla tablodaki ideolojik yatkınlık sütunu fikir vermesi açısından önemli ancak nihai bir belirleyen değildir.

Tablo 1: Ağdaki aktörlerin biyografik verileri

No	İsim	Yaşam	Doğum Yeri	Eğitim	Yayın	İdeolojik yatkınlık
1	Abdullah Cevdet	1869-1932	Malatya	Kuleli Askeri Lisesi Mektebi Tıbbiye	İçtihat	Sosyal Darwinizm
2	Ahmet Emin Yalman	1888-1972	Selanik	İstanbul Alman Lisesi Columbia Üniversitesi	İçtimaiyat Mecmuası	Liberalizm
3	Ahmet Rıza	1858-1930	İstanbul	Galatasaray Lisesi Paris Grignon Ziraat Mektebi	Meşveret	Pozitivizm
4	Ahmet Şuayb	1876-1910	İstanbul	Vefa Lisesi Hukuk Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye	Pozitivizm Evrimsizlik
5	Ali Canip	1887-1967	İstanbul	Fransız Mektebi Hukuk Mektebi	Genç Kalemler	Türkçülük
6	Bedi Nuri	1872-1913	İstanbul	Mülkiye Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye	Evrimsizlik
7	Halim Sabit	1883-1946	Kazan (Rusya)	Darülfünun İlahiyat Şubesi	İslam Mecmuası	İslamcılık Türkçülük
8	Hüseyinzade Ali	1864-1940	Salyan (Azerbaycan)	Petersburg Fizik-Matematik Fakültesi Mektebi Tıbbiye		Turancılık
9	İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)	1886-1978	İstanbul	Vefa Lisesi Darülfünun Tabiiye Şubesi	Yeni Felsefe Mecmuası	
10	İsmail Suphi	?	?	?	Genç Kalemler	
11	Köprülü Mehmet Fuat	1890-1966	İstanbul	Darülfünun Hukuk Şubesi		Türkçülük
12	Mehmet Cavit	1875-1926	Selanik	Mülkiye Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mec.	Liberalizm
13	Mehmet Emin Erişirgil	1891-1965	İstanbul	Mülkiye Mektebi	Dergah	Pragmatizm
14	Mustafa Nermi	1890-	Rumeli	Selanik Hukuk Mektebi Sorbonne Üniversitesi	Genç Kalemler	Sosyal Darwinist
15	Mustafa Suphi	1882-1921	Giresun	Hukuk Mektebi Ecole le Libre des Sciences Politiques	Genç Kalemler	Komünizm
16	Necmettin Sadık	1890-1953	Isparta	Mekteb-i Sultani Lyon Üniversitesi Sosyoloji	İçtimaiyat Mecmuası	Türkçülük
17	Ömer Seyfettin	1884-1920	Balıkesir	Mekteb-i Harbiye	Genç Kalemler	Türkçülük

Fikir çevreleri daha yakından incelendiğinde turuncu renkle gösterilen düğümlerin 1908 öncesi yurt dışına giden ve faaliyetlerini orada sürdürerek olarak sosyolojiye giden yolu açan muhalif Osmanlı aydınlarından oluşan Jön Türk Çevresi olduğu görülmektedir. Elbette Jön Türk Çevresinde sosyolojisi ilgisi Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet’le sınırlı değildir. Ancak her birisi bir sosyolojik teoriye angaje olmuş bu isimleri sosyolojinin habercileri saymak yanlış olmayacaktır. Ağdaki mavi renkli bağlar dergi etrafında örgütlenmeye bir örnektir ve mavi düğümler Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasının sosyolojiyle ilgili metinler yazan, öne çıkan yazarlarıdır. Dergi ismindeki ibareden de anlaşılacağı gibi sosyolojiye odaklanan bir yayın politikasına sahiptir. Ahmet Şuayb ve Bedi Nuri ağdaki diğer isimlerden farklı olarak gündelik politikadan uzak daha yalıtık bir düşünsel hayat çizgisi benimsemişler ve literatürde isimlerinden yeterince söz edilmese de Türk sosyolojisine önemli katkılar sunmuşlardır. Ağdaki pembe renkli bağlar ise coğrafi belirlenimin öne çıkardığı Selanik Çevresi olarak adlandırılabilir düşünce çevresine işaret eder. Selanik Çevresi 1910 sonrası merkezinde Ziya Gökalp’in bulunduğu Genç Kalemler ve Yeni Felsefe mecmualarıyla sosyoloji disiplini geliştirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetinin desteğiyle başarı sağlayan oldukça örgütlü bir ekiptir. Bu bağlamda Türk sosyolojisinin gelişimine ve on yıllar boyu sürecek Durkheim sosyolojisi hakimiyetine katkıları oldukça fazladır. Selanik Çevresi 1912’de Selanik’in işgal edilmesinin ardından İstanbul’a dönmüş ve Türk Yurdu dergisine katılmıştır. Bu nedenle ağda Türkçü örgütlenmeyi işaret eden gri renkli bağlar ile pembe renkli bağların iç içe geçtiği görülmektedir. Bu eklemlenme ile Türk Yurdu dergisi de sosyoloji disiplinine öncelik veren yayınlardan biri haline gelmiştir. Son olarak sosyolojinin kurumsallaştığı yer olması bakımından ayrı bir öneme sahip Darülfünun çevresinin yeşil renkle işaretlendiğini belirtmek gerekir. Darülfünun, sosyolojinin ilk kez bir üniversite müfredatına dahil edildiği ve akabinde kürsüsü kurulmak suretiyle akademik bağımsızlığını kazandığı kurumdur (Demircioğlu, 2021). Özetle gruplaşmalar ve alt ağların oluşumunda; kurumsal aidiyet (Darülfünun Çevresi), coğrafi belirlenim (Selanik Çevresi), ideolojik yakınlık (Türkçü örgütlenme), dergi etrafında örgütlenme (UIIM) ve politik yakınlık (Jön Türkler) gibi farklı saikler etkili olmuştur. Ayrıca bağların oluşumunda eğitim alınan okullar önem arz etmektedir. Örneğin Ahmet Şuayb ve Mehmet Cavit Vefa Lisesi’nde birlikte okumuşlardır (Celal Sahir, 1910). Bedi Nuri ve Cavit Bey aynı yıl Mülkiye Mektebi’nden mezun olmuşlardır (Baskıcı, 2009: 226).

Şekil 2. Fikir Çevreleri

Ağ düzeyinde analiz aşamasında kullanılan iki kavram yoğunluk ve merkeziliktir. Yoğunluk bağın ortalama gücü olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle olası bağlantıların yüzde kaçının kullanıldığını gösterir. Yoğunluk ağın genel bütünleşmesi hakkında bilgi veren bir ölçütken merkezileşme bütünleşmenin belli odaklarda yoğunlaşmış yoğunlaşmadığını gösterir (Ağcasulu, 2018: 1923-24). Merkezilik, aktörün bağ sayısı olarak tanımlanabilir (Gençer, 2017: 31). Merkezi aktör ağ bağlantıları aracılığıyla daha fazla kaynak ve bilgiye erişim sağlayabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada son dönemde pek çok disiplinde kullanılmaya başlanan yeni bir yaklaşım olan ağ analizi ele alınmış ve nitel ağ analizi yaklaşımı kullanılan bir araştırma örneği sunulmuştur. Örnek araştırma, Türk sosyolojisinin doğuşuna katkı sağlayan isimleri bir sosyal ağın bileşenleri olarak ele alarak Türk sosyolojinin doğuşuna ilişkisel bir biçimde analiz etmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmanın literatüre kimi katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki daha önce üzerine pek çok çalışma yapılan Türk sosyolojisine farklı bir bakış açısıyla ilişkisel biçimde bakmanın mümkünlüğünü sorgulamış olmasıdır. Bu sorgulama neticesinde farklı alt ağlardan ve gruplardan oluşan ve merkezinde Ziya Gökalp'in yer aldığı bir sosyal ağa ulaşılmıştır. Bu farklı gruplaşmalar daha önce de ifade edildiği gibi kurumsal aidiyet (Darülfünun Çevresi), coğrafi belirlenim (Selanik Çevresi), ideolojik yatkınlık (Türkçü örgütlenme), dergi etrafında örgütlenme (UIIM) ve politik yatkınlık (Jön Türkler) gibi farklı saikler bağlamında oluşmuştur. Entelektüel alanda aktörler; yayıncılar, okullar, dernekler hatta bu örnekte olduğu gibi siyasi partiler yoluyla ilişki içine girebilir. Üyelikler yoluyla edinilen kurumsal bağlılıklar sosyal sermaye açısından katkı sağlar ve aktörün ağdaki konumunu belirler. Dolayısıyla çalışma; yalıtılmış, büyük düşünür fikrini reddeder; bilgi üretildiği sosyal bağlamda ele alınmalıdır. İkinci olarak büyük düşünür önermesiyle bağlantılı şekilde ilişkisel bakıldığından sosyoloji literatürünün kıyıda köşede kalmış isimlerinin katkıları da gözlemlenebilir hale gelmiştir. Ayrıca çalışma sosyolojik düşüncenin doğuşunun bir dizi toplumsal aktör arasındaki ağ oluşumuyla mümkün olduğunu göstermiştir. Collins'in ifadesiyle (2016: 45) entelektüel topluluğu bir araya getiren "kutsal" hedef "doğru"ya ulaşmaktır. Çalışmada ortaya çıkan sosyal ağda aktörleri bir araya getiren "kutsal" hedef İmparatorluğun kurtarılmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için kullanılacak en "doğru" araç ise sosyoloji olarak görülmektedir. Bu bağlamda sosyolojik düşünce, her grubun benimsediği sosyolojik perspektifi savunduğu bir mücadele alanı içinde ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi literatürde Gökalp ilk Türk sosyoloğu olarak anılır ve Türk sosyolojisi için kilit öneme sahiptir. Çalışma, onun merkeziliğini doğrulamıştır. Bu anlamda birbirinden yalıtılmış, birbirini dışlayan gruplar yerine, birden çok gruba üyeliğin ve gruplar arasındaki çapraz bağların önemini de kavramak gereklidir. Çalışmanın sonuçlarında da görülebileceği gibi çoklu grup üyelikleri sosyal yapının temelidir, bazı gruplar arasında köprü kurar. Grupların kesişim noktasında yer alan insanlar birden çok gruba etkileşim halindedir (Marin ve Wellman, 2011). Çalışmamızda Gökalp bunun en iyi örneklerinden birini sergilemektedir. Literatürde Gökalp'in önemi, düşünsel bir başarıdan ibaret görülür ancak ilişkisel biçimde bakıldığında bu merkeziliğin salt düşünsel bir başarıdan ziyade ilişkisel bir başarı da olduğu görülmektedir. Zira, Gökalp'in ağda ortaya çıkan tüm alt ağlarla dolaylı ya da dolaysız biçimde etkileşim içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Collins (2016) merkeziliği örgütsel liderlik olarak tanımlar. Bu pozisyondaki kişilerin ortak özelliği çeşitli gruplara eklenerek, örgütsel kaynakları bulmak, yeni merkezler oluşturmak, entelektüel topluluk içine yeni kişileri çekmek, onlara yaratıcı enerji yüklemek ve entelektüel ağı düzenlemektir. Örgütsel lider her zaman entelektüel lider olmak zorunda değildir. Bu örnekte Gökalp hem örgütsel lider hem de entelektüel lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla böylece pozisyonunu ve gücünü perçinlemektedir. Dolayısıyla başarısı entelektüel yaratıcılık, politik güç ve ilişkisel başarısından kaynaklanıyor görünmektedir.

Bu çalışma, Lauman'ın (1983) sınırlama problemine getirmiş olduğu pozisyona dayalı çözüm yaklaşımını benimseyerek, isimlerin belirlenmesinde resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyonlar, dergi, gazete yazarlığı ve dernek üyelikleri dikkate alınarak yürütülmüştür. Dolayısıyla önümüzdeki dönemlerde, ideolojik yatkınlıklar, fikir ortaklıkları gibi farklı bağlamlarda tasarlanarak sadece Türk sosyolojisinin değil Türk düşünce tarihinin pek çok alanının analiz edilmesine olanak sağlayacak çalışmaların önünün açılmasına vesile olması umulmaktadır.

Kaynakça

- Ağcasulu, H. (2018). "Sosyal Bilimlerde İlişkileri İnceleyen Bir Yöntem: Sosyal Ağ Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1915-1933.
- Ahrens, P. (2018). "Qualitative network analysis: A useful tool for investigating policy networks in transnational settings?" *Methodological Innovations*, 11/1.
- Baskıcı, M. (2009). "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", *Mülkiye*, 33/265, 219-240.

- Borgatti, S., Mehra, A., Brass, D. and Labianca, G. (2009) "Network Analysis in the Social Sciences", *Science*, 323/5916 : 892–95.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2013). *Analyzing Social Networks*. London: SAGE.
- Carpentier, N., & Ducharme, F. (2005). "Support Network Transformations in the First Stages of the Caregiver's Career". *Qualitative Health Research*, 15/3, 289–311.
- Carrington P. J., Scott J. and Wasserman S. (Ed.) (2005) *Models and Methods in Social Network Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Celal Sahir. (1910). "Ahmed Şuayb", *Servet-i Fünun*, 40/1020.
- Crossley, N. (2009). The man whose web expanded: Network dynamics in Manchester's post/punk music scene 1976–1980. *Poetics*, 37(1), 24–49.
- Crossley, N. (2010). "The Social World of the Network: Combining Qualitative and Quantitative Elements in Social Network Analysis", *Sociologia*, 1.
- Crossley, N. (2011). *Towards Relational Sociolog*. London: Routledge.
- Crossley, N. (2015). "Etkileşimler, Bitişiklikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide İlişkileri Kavramsallaştırmak", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara : Phoenix Yayınları.
- Collins, R. (2016). *Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi* (Çev. T. Göbekçin), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Çankaya, A. (1954). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Örnek Yayınevi.
- Demircioğlu, Z. (2021), *Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu: Düşünce Çevreleri ve İlişkiler*, Ankara: Nobel.
- Depelteau, F. ve Powell, C. (2015). "İlişkisel Sosyoloji Nedir?", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Edwards, G. & Crossley, N. (2009). "Measures and Meanings: Exploring the Ego-Net of Helen Kirkpatrick Watts, Militant Suffragette". *Methodological Innovations Online*, 4/1, 37–61.
- Eğribel E. ve Özcan, U. (2010), *Türk Sosyologları ve Eserleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994) "Network Analysis, Culture and the Problem of Agency", *American Journal of Sociology*, 99, 1411-54.
- Emirbayer, M. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *American Journal of Sociology*, 103/2, 281–317.
- Emirbayer, M. (2012). "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto", (Çev: U. L. Kaya ve E. Göker), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, (Ed: G. Çeğin ve E. Göker), 25-63, Ankara: NotaBene.
- Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994). "Network Analysis: Culture and the Problem of Agency", *American Journal of Sociology*, 99/6, 1411-1454.
- Ergan, N. G. (2015), "Türkiye'de Sosyolojinin 100. Yılı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*.
- Erişçi, L. (1941), "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası", *Sosyoloji Dergisi*, 2/1, 159-169.
- Gencer A. ve Arslan A. (2004). İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gençer, M. (2017). "Sosyal Ağ Analizi Yöntemlerine Bir Bakış", *Yıldız Social Science Review*, 3/2, 19-34.
- Gültekin, M. (2018). Randall Collins'in Radikal Mikrososyolojisi ve Etkileşim Ritüeli Zincirleri Yaklaşımı, *Gündelik Hayat Sosyolojisi*, Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), Ankara: Phoenix.
- Hollstein, B. (2011). "Qualitative approaches", *Network Analysis*, (Ed: J. Scott & P.J. Carrington). London; New Delhi, India: SAGE, 404–417.
- Kaçmazoğlu, B. (2001), *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş: Ön Koşullar*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, B. (2011), *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- Kasper, D. (2015). "Sosyolojiyi Dinamik İlişkilere Odaklanarak Geliştirmek", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 111-140.

- Kızılkaya, S. (2013), İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçer, H. A. (1975), Türk Sosyologları I, Ankara: Türk Sosyoloji Tarihi Araştırmaları.
- Kongar, E. (1982), Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laumann, E., Marsden, P. and Prensky, D. (1983). "The boundary specification problem in network analysis", *Applied Network Analysis*, (Ed: R. Burt and M. Minor), Beverly Hills, CA: Sage, 18–34.
- Marin, A. and Wellman, B. (2011). "Social Network Analysis: An Introduction", *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, (Ed: J. Scott, and P. J. Carrington), Sage Publications, 11-25.
- Moreno, J. L. (1934). Who shall survive? : A new approach to the problem of human interrelations. Nervous and Mental Disease Publishing Co.
- Moss, S. (Tarihsiz). Introduction to Qualitative Social Network Analysis. Elde edilme tarihi: 12 Mayıs 2022, <https://www.cdu.edu.au/files/202104/Introduction%20to%20qualitative%20social%20network%20analysis.docx>.
- M. Nermi, (1934). "Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar", İş Mecmuası, Sayı 3-4, 177-189.
- Özdemir, Ç. (2008), Türkiye’de Sosyoloji: İsimler-Eserler, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Padgett, J. F., & Ansell, C. K. (1993). "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434". *American Journal of Sociology*, 98/6, 1259–1319.
- Powell, C. (2015). "Kökten İlişkicilik: Bir Öneri?", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 285-314.
- Powell, C. Ve Depelteau, F. (2015). "Giriş", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 15-32.
- Rosenthal, Naomi, Meryl Fingrutd, Michele Ethier, Roberta Karant, and David Mc- Donald. (1985). "Social Movements and Network Analysis: A Case Study of Nine-teenth-Century Women’s Reform in New York State", *American Journal of Sociology*, 90, 1022-54.
- Schepis, D. (2011). "Social Network Analysis from a Qualitative Perspective". In ANZMAC 2011 Conference Proceedings (Vol. online, pp. 7 pages). Edith Cowan University.
- Scott, J. (1991). Social network analysis: A handbook. Sage Publications, Inc.
- Scott J. and Carrington P.J. (2011) The SAGE Handbook of Social Network Analysis. London: SAGE.
- Sezer, B., (1989), "Türk Sosyologları ve Eserleri", *Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1-96.
- Sucu, İ. (2016). "Türkiye’de Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Yapılmış Çalışmalar: Bibliyografya ve Değerlendirme", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 291-306.
- Thorpe, C. (2015). "İlişkisel Bir Sosyolojik Paradigma Uygulamak İçin Eleştirel Stratejiler: Bourdieu ve Vahşi Sosyolojik Teorik Mücadeleler, (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 167-192.
- Tsekeris, C. (2015). "İlişkiler Üzerine Norbert Elias", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 141-166.
- Ülken, H. Z. (1992), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Wasserman, S. and Faust, K. (1994). Social Network Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, H. (2008) "Notes on the Constituents of Social Structure", *Sociologica*, 1.

Ek-1: Birincil ve İkincil Veri Kaynaklar

Birincil Kaynaklar: Süreli Yayınları

Bilgi Mecmuası

Genç Kalemler

Halka Doğru Dergisi

İçtihat

İçtimaiyat

Meşveret

Servet-i Fünun -1908 öncesi

Terakki

Türk Yurdu Dergisi (1912-1915)

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Yeni Felsefe Mecmuası

Ziya Gökalp Dergisi 2/6; 7/34

Diğer Birincil Kaynaklar

Ahmet Rıza, (2001), Anılar, İstanbul: Cumhuriyet.

Ahmet Rıza, (2015 [1930]), Batının Politik Ahlaksızlığı (çev. Ergun Göze), 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ahmet Şuayb, (2005 [1901]), Hayat ve Kitaplar, (haz. Erdoğan Erbay), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Akçura, Y., (1976 [1904]), Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçura, Y., (2009 [1928]), Türk Yılı, (ed. Arslan Tekin ve Ahmet Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akçura, Y., (2015 [1921]), Siyaset ve İktisat (Ed. Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aynî, M. A., (2007), Darülfünun Tarihi, (ed. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kitabevi.

Baltacıoğlu, İ. H., (1998), Hayatım, (ed. Ali Y. Baltacıoğlu), İstanbul: Dünya Yayınları.

Beyatlı, Y. K., (2018), Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Duru, K. N., (1975), Ziya Gökalp, Ankara: MEB Yayınları.

Duru, K. N., (2017), Hatıralar, İstanbul: Altınordu.

Fazlı Necip, (1972[1925]), "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", Hayat Tarih Mecmuası, S. 2, s. 6-49.

Gökalp, Z., (1968 [1923]), Türkçülüğün Esasları, 7. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

Gökalp, Z., (1976b [1918]), Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (ed. İbrahim Kutluk), Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

Gökalp, Z., Makaleler Serisi, (ed. Şevket Beysanoğlu), İstanbul: MEB Basımevi.

Karabekir, K., (2011), İttihat ve Terakki, 2. Baskı, İstanbul: YKY.

Prens Sabahattin, (2013), İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar: Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? ve İzahlar, (ed. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: DBY Yayınları.

Sertel, Z., (2015), Hatırladıklarım, İstanbul: Can Yayınları.

Temo, İ., (1987), İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, (ed. Bülent Demirbaş), İstanbul: Arba Yayınları.

Yalman, A. E., (1997), Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 1, (2. Baskı), İstanbul: Pera Yayıncılık.

İkincil Kaynaklar

Ahmad, F., (1999). İttihat ve Terakki 1908-1914, 5. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akca, Ü., (1997). Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nın Türk Sosyolojisindeki Yeri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Akpolat, Davud, Y., (1994), Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda Ahmed Şuayb'ın Sosyoloji Görüşü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Akşin, S., (2014), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 7. Baskı, Ankara: İmge.

Alakom, R., (1992), Ziya Gökalp'in Çilesi Kürtler, İstanbul: Fırat Yayınları.

Alangu, T., (1968), Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı, İstanbul: May Yayınları.

Alkan, M. Ö. (ed), (2007), Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Prens Sabahaddin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Alkan, N., (2012), Selanik'in Yükselişi: Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali, İstanbul: Timaş Yayınları.

Anastasiadou, M., (2016), Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912), 2. Basım, (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Arai, M., (2016), Jön Türk Devrimi Türk Milliyetçiliği, 6. Baskı, (çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim.
- Arslan, D., (2015), Selanik Gazetesi'ne Göre "Yeni Felsefe Mecmuası Yeni Hayat Müdafidir" Yazısının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi
- Bayur, Y.H., (1991), Türk İnkılabı Tarihi, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berkes, N., (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Baskı, İstanbul: YKY.
- Berkes, N., (2016), Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1975). Ziya Gökalp için Yazılanlar-Söylenenler, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1956), Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği. Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1960), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar, 2. Cilt, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (ed), (1985), Tamamlanmamış Eserler: Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri, 1. Cilt, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1986), Diyarbakırım, Ankara: Neyir Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş., (1996), Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi: Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar, 2. Cilt, Diyarbakır: Diyarbakır Belediyesi.
- Binark, İ. ve Sefercioğlu, N., (1971), Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bleda, M. Ş., (1979), İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bora, T., (2017), Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İstanbul: İletişim.
- Bulut, Y., (2014), "Türkiye'de Sosyolojinin 100. Yılı", Sosyoloji Dergisi, C.3, S.28, s. 1-21.
- Coşkun, A., (2006), 1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, T., (1991), İttihat ve Terakki, İstanbul: İletişim.
- Doğan, A., (2012), Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm, İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, A. & Alkan, H., (2010), Osmanlı Liberal Düşüncesi ve Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dölen, E., (2009), Türkiye Üniversite Tarihi: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durmuşoğlu, Y.G., (2013), Türkçü Mustafa Suphi'nin Galiyev'in Milli Komünizm Fikrinden Etkilenmesi ve Anadolu'ya Yönelik Sosyalist Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Ege, N. N., (1977), Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlimi Müdafaaları, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Erdoğan, A., (2013), Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erişirgil, M.E., (1984), Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eroğlu, N., (2008), İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul: Ötüken.
- Fesch, P., (1999), Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul: Pera.
- Fındıkoğlu, Z. F., (1934), "Türklerde İctimaiyat Tarihçesi", İş, C.1, S. 3-4, s. 146-170.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1961), İctimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri, 2. Cilt, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F., (1962), Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin, İstanbul: Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği.
- Gencer, A., İ. ve Arslan, A., (2004), İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Georgeon, F., (1986), Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Ankara: Yurt Yayınları.

- Georgeon, F., (2006), "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura", Osmanlı-Türk Modernleşmesi (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göksel, A. N., (1931), Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları, İstanbul: İktbal Kütüphanesi.
- Gövsal, İ.A., (1946), Türk Meşhurları, İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Hanioglu, M. S., (1981), Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Heyd, U., (1980), Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, (çev. Cemil Meriç), İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Işıl, Y., (1986), Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İhsanoğlu, E. (ed.), (1987), Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Kanar, M., (ed.), Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kansu, A., (2002), 1908 Devrimi, 3. Baskı, (çev. Ayda Erbal), İstanbul: İletişim.
- Kars, H.Z., (1984), Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Kızıoğlu, M. F., (1956), Yazılı Vesikalara Göre Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği.
- Kızılkaya, S., (2013), İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, A., (1994), Ziya Gökalp: Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, Ankara: MEB Yayınları.
- Kuran, A. B., (1945), İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Tan Matbaası.
- Kuran, A. B., (1948), İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Tan Matbaası.
- Kuran, A. B., (2000), İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak.
- Mardin, Ş., (2008), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 15. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş., (2015), Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan), İstanbul: İletişim.
- Odabaşı, İ.A., (2006), II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Orhonlu, C., (1973), "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özden, M., (1994), Türk Yurdu Dergisi ve İkinci Meşrutiyet Devri Türkçülük Akımı (1911-1919), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara : Hacettepe Üniversitesi.
- Parla, T., (1993), Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Parlatır, İ. & Çetin, N., (ed.), (1999), Genç Kalemler Dergisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petrosyan, Y. A., (1974), Sovyet Gözüyle Jöntürkler, (çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ramsaur, E. E., (1972), Jön Türkler ve 1908 İhtilali, (çev. Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yayınları.
- Sakallı, F., (2005), Bilgi Mecmuası'nın Fikri ve Edebi Bakımdan Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Selçuk, M., (2010), İstanbul Darülfünun Edebiyat Şubesi (1900-1923), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Siler, A., (1992), Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Soyyer, Y., (1996), Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedi Nuri: 1872-1913, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Sönmez, E., (2012), Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şapolyo, E. B., (1943), Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, Ankara: İbrahim Berkalp Kitabevi.
- TALİD, (2008), Türk Sosyoloji Tarihi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.6, S. 11.
- Tanyu, H., (1981), Ziya Gökalp Kronolojisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkdoğan, O., (1987), Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tütengil, C. O., (1956), Ziya Gökalp Üzerine Notlar, İstanbul: Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları.

Uçman, Z., (2003), "Bilgi Mecmuası Üzerine", Tarih ve Toplum, C. 40, S. 237, s. 4-6.

Zürcher, E. J. (2016). Milli Mücadelede İttihatçılık. İstanbul: İletişim.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Serisi, İletişim Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

TDV İslam Ansiklopedisi

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).